

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

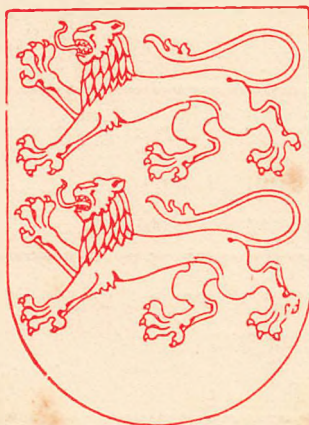
Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sønderjydsk

MAANEDSSKRIFT

Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland
ved H. Neumann og Peter Kr. Iversen

INDHOLD:

K. M. Hermansen: Farrisskovens Saga.

Andreas Lorenzen: Minder fra 1864.

To Dødsfald.

Ekspeditionen af Sønderjydsk Maanedsskrift er overtaget af Museumsinspektør H. Neumann, Aastrupvej, Haderslev. — Arkivar Peter Kr. Iversens Adresse er: Landsarkivet, Aabenraa.

HOLSTEBRO BANK ^{A/S}

Stiftet 1871.

*Landbostandens
Sparekasse*
Nykøbing F. Tlf. 197 - 1197

Sparekassen i Nykøbing paa Falster

Langgade 5

Telefon 216

Aktieselskabet
STRUER BANK
STRUER

Sparekassen for Skagen og Omegn

Telefon 57

Skagen

Graasten Bank ^{A/S}
Kontortid 9—12 & 2—4
Lørdag 9—1
GRAASTEN

Spare- og Laanekassen for Hobro og Omegn

HOBRO — Telefon 13

Aktieselskabet
*Banken for Hobro
og Omegn*

Banken for Skanderborg og Omegn

Kontortid 10—3 Telefon 516, 517 og 518

Skanderborg

Aktieselskabet
Landbobanken i Skive
SALLING BANK
Kontortid: 9—12 og 2—5
Lørdag 9—2. Telefon 700 . Skive.

Sparekassen for Svendborg og Omegn

Svendborg

Horsens Landbobank ^{A/S}
Kontortid 9¹/₂-12¹/₂ og 2¹/₂-4¹/₂
HORSENS

Roskilde Dagblad Byens og Egnens Blad

Søger De Husassistent eller anden Medhjælp, da averter i *Roskilde Dagblad*. Søger De Plads i Nærheden af København, faar De den bedst gennem en Annonce i *Roskilde Dagblad*. Vort Trykkeri leverer Tryksager af enhver Art. Telefon Roskilde 601 (2 Linier).

Sønderjyllands Kreditforening
Haderslev

Sorø Amtstidende

Dagligt Gennemsnits-Oplag for 1. Halvaar 1944 if. Dansk Oplagsk. **17.091 Eksempl.**

Akcidenstrykkeri, Lystryksanstalt, Clichéfabrik, Bogbinder

Hovedkontor: Slagelse. Telf. 2000.

Hovedstadskontor: Telf. Palæ 4758.

**Den lollandske Landbo-
stands Sparekasse**
NAKSKOV Stiftet 1870
Indskudskapital ca. 61,0 Mil
Reserver ca. 3,8 Mill.
Kontorer i: Maribo - Birkerød -
Dannemarle - Stokkemarke.

Viborg Stifts Folkeblad

Viborg

Aktieselskabet
Sæby Bank
SÆBY

Aktieselskabet
Handels- og Landbrugsbanken
Silkeborg
Telf. 1024 (4 Linier)

**Skanderborg
Landbosparekasse**
Kontortid 10¹/₂-12¹/₂ og 2-3¹/₂
Skanderborg, Telf. 54

**Sæby og Omegns
Sparekasse**
SÆBY

DET LOLLAND-FALSTERSKE
JERNBANE-SELSKAB

Østsjællands
Folkeblad
Køge - Store-Heddinge - Faxø
Egnens største Blad

Nakskov Dampmølle

Aktieselskab

NAKSKOV

LOLLANDS
TIDENDE

Lollands største Dagblad
Hovedkontor i Nakskov
Filiakontor i Maribo og Rødby

A/s De forenede Kalkværker

Torp pr. Thisted

Telefon 25

**Lolland-Falsters
Folketidende**

Stiftets største Blad
Nykøbing F.

Holbæk Amts Andels-Svineslagteri

HOLBÆK

Maribo Amtstidende

MARIBO

Tønder Landmandsbank A/s

Kontorer i Tønder - Skærbæk - Ballum - Brede - Brøns
Bylderup Bov - Frifelt - Højer - Tinglev - Visby

Fredr. Bangs Eftflg.
Nykøbing Mors

Stenhus Kostskole, Holbæk

Rektor Svend Larsen

Fra 1. August 1944 særskilt nyoprettet Gymnasie-
afdeling for Piger.

A. Nielsen & Co. A/S.

Nykøbing Falster

HANS KNUDSEN

JERN- & STAALFORRETNING A/S

Sønderbog

Telf. 2040 (5 Lin.)

L. F. T. A.

Boeslunde Andelsmejeri

Boeslunde

Aktieselskabet
Køge Trævarefabrik
Køge

Th. Damborg

Cigar- & Tobaksfabriker A-S
Nykøbing M.

Frederikshavn
Mælkeforsyning

**Vojens
Andels-Svineslagteri**
Vojens . Telf. 4111, 4112, 4113

**Ledreborg
Frugtplantage**
pr. Lejre

**Nordisk
Trikotagefabrik**
Haderslev

Reserveret
S. S. V.

PENOL=

Ambassador

**FØRKRIGS
KVALITET**

fra Spids til Top

Emil Hjorth & Sønner

Violinbygning

Toneforbedring

Frederiksberggade 12
Grundl. 1789 Telf. 3989

Alt i

Strygeinstrumenter

fra billige

Begynderinstrumenter

til Arbejder af

berømte gamle Mestre

STRENGE

til Violin, Bratsch, Cello og Kontrabas

Drik

den sunde og velsmagende

Æblemost

fra

Farendløse Mosteri

Telefon Nordrup 23 u

Forlang Æblemost ude

— Drik Æblemost hjemme

Modepalæet ^{A/s}

=

Østerbrogade 62
København
Telefon C. 430

FARRISSKOVENS SAGA

Af K. M. Hermansen

Beliggenhed og Udstrækning.

I gammel Tid laa der Syd for Kongeaaen, der dengang hed Skodborg Aa, en stor Skov.

Det var Farrisskoven.

I en Længde af ca. 8 Mil strakte den sig fra Lillebælt tværs over Landet helt ud til Farup i Ribegnen. Mod Nord begrænsedes den af Hedesletterne ved Kongeaaen, og dens Bredde Syd paa ansloges til henved 1,5 Mil.

Der findes mange Vidnesbyrd om denne Skovs vældige Udstrækning i gammel Tid. Saaledes er der i Trap: »De sønderjydske Landsdele« gjort opmærksom paa Afstanden mellem de Kirker, der ligger rundt om det store Skovomraade. Kirkerne blev selvsagt bygget uden for Skoven; derfor er der langt fra Kirke til Kirke gennem Skoven, men kun korte Afstande mellem Kirkerne udenom. En Undtagelse danner Kirkerne i Jels og Ødis, der byggedes paa Rydninger i selve Skovomraadet, samt den for ca. 200 Aar siden nedrevne Højrup Kirke. Men selv fra disse Kirker er der langt til Nabokirkerne, saaledes fra Jels til Skodborg 7,3 km, til Vamdrup 9,2 km, til Rødding 9,7 km og til Øster Lindet 6,7 km.

Disse store Strækninger mellem Landsbykirkerne laa i lange Tider hen som uopdyrket Land, opfyldt af Skov.

Ogsaa talrige Navne paa Byer og Markstykker vidner om, at disse Egne i fordums Tid har været skovgroet. Taget Vest fra findes i Omegnen af Ribe Navne som Egebæk, Favrholt (-holt betyder lille Skov), Vesterlund, Kalvslund og Jernved; i østligere Sogne: Ellevang, Elmtved, Skovløkke, Træholm, Tyndskov, Buskeng, Hjortholt, Kobbellund, Skovbjerg, Lindholt, Egehoved, Espensholt, Sønderkrat osv.

Selve Navnet *Farris* findes endnu et Par Steder: *Farrisgaard* og *Farrislund*, Stationsbyen *Farris* og en lille Bebyggelse i den sydvestlige Del af Ødis Sogn af samme Navn. Paa Generalstabens Kort fra 1858 ses ogsaa Navnet *Farisskov* som Benævnelse paa det, der nu hedder Jels Skov. Endelig er der *Farrisbækken*, der har sit Udspring i den sydlige Del af Skodborg Sogn, hvorfra den løber Vest paa gennem Treen Eng og Langetved By, Øst om Hjerting, hvor den bøjer Syd paa for saa i et skarpt Knæk Vest for Rødding at strømme videre Vest paa under Navn af Hjortvad Aa. Den danner paa en Del af sit Løb Grænsen mellem Frøs og Kalvslund Herreder.

Vi vil nu prøve at følge *Farisskovens* Historie fra de allerældste Tider og til vore Dage, hvor kun forholdsvis smaa Rester minder om Fortidens Storhed.

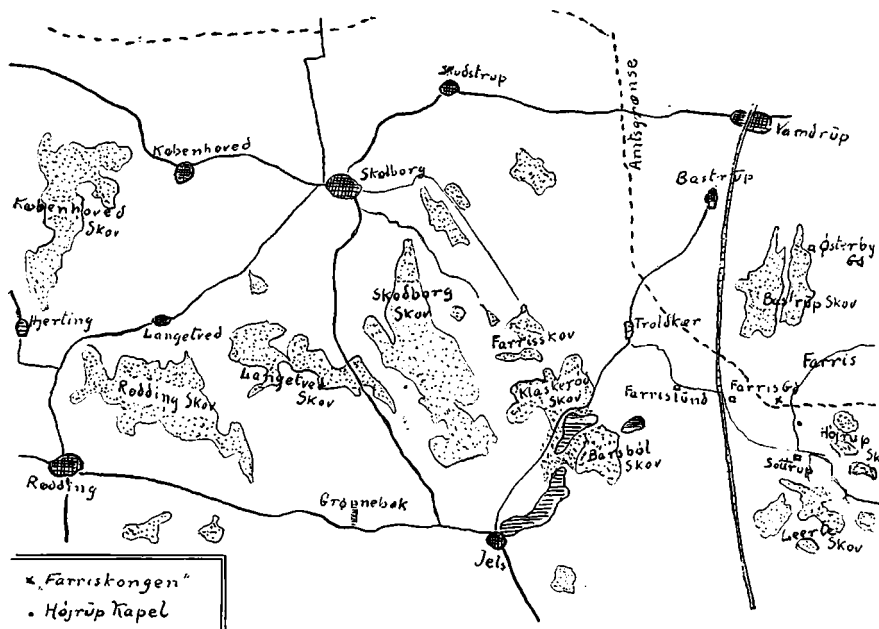
Kampen for Tilværelsen.

Skovens Oprindelse maa søges i hine fjerne Tider, da det mægtige Islag, der havde ruget over Danmark i Tusinder af Aar, efterhaanden trak sig tilbage, idet den stigende Temperatur fik den til at smelte. Landet kom til Syne, i Øst som store Jordvolde, aflejret af Isen, og længere Vest paa som flade Sletter, dannet af Smeltevand, der søgte ud til Havet og paa sin Vej aflejrede Grus, Sand og Sten.

Nu viste de første Planter sig. Det var i Begyndelsen lavt Krat, væsentligt bestaaende af Birk, Pil og Hassel. Senere kom *Skovfyrren* til, og efterhaanden som Varmen steg, erobrede dette Træ Pladsen, og Landet dækkedes af store Fyrreskove.

Den nordligste Del af Sønderjylland hed i gammel Tid *Barved* eller *Barwith Syssel*. Dette Navn betyder Naaleskov, og herigennem har vi en Tilkendegivelse af, at Fyrreskoven har holdt Stand helt op i den historiske Tid til Trods for, at den har maattet føre en bitter Kamp for Tilværelsen, da de senere Skovtræer, Eg og Bøg, trængte frem. I denne Kamp har det været en Fordel for *Skovfyrren*, at der efterhaanden fremkom Lysninger, dækket af Mos og beklædt med Lyng, hvilket hæmmede Løvtræernes Fremtrængen.

Men det er ikke blot Navnet Barwith, der fortæller om denne Fyrreskov. Mange Steder har man i Moserne fundet Fyrrestammer, der var saa godt bevaret, at de har kunnet anvendes til Bygningstømmer. I Grønnebæk Mose er der saaledes fundet store Fyrre- og Egestammer i temmelig stor Dybde. Disse Stammer fandtes mærkelig nok opretstaaende og skaaret af i Skulderhøjde, uden at man har kunnet

Rester af Farris skoven.
Efter Generalstabens Kort fra 1858.

forklare hvorfor. I Jels Trolskær Mose er fundet mange Birkestammer. De laa væltede og var brækket af ved Roden.

Gennem Sagn og Fortællinger lever Mindet om store, mørke og uigennemtrængelige Skove. Saaledes fortæller Præsten Knud Aagaard i Agerskov i sin Bog »Fra Tørning Len« om en Skov af Eg, Bøg og Fyr, der omkring 1750 strakte sig Syd og Øst for Fjersted, og at der endnu — i 1815 — ved Spandet skal findes Buske, der stammer fra denne Skov. Sandsynligvis er de i denne Beretning nævnte Fyr Levninger fra Fyrreskovstiden.

De eneste Efterkommere, der endnu findes af den gamle Fyrreskov, er Skovfyrrene i Gram Slotspark. De menes at være frembragt ca. 1750 af Frø fra Egnens Fyrreskove.

Men Fyrren fandt alligevel sin Overmand i Egen, der efterhaanden trængte sig frem, begunstiget af det varmere Klima. Hvert Skovtræ stiller jo nemlig sine Krav til Tilværelsen. Egen kunde trives baade

paa den frugtbare Lerjord og paa Rullestenssandet i Midtlandet, men den ynder en frisk og fugtig Jordbund, hvorfor Underskov er nødvendig. En saadan findes da ogsaa, hvor der er Egeskove og bestaar navnlig af Hassel og Hvidtjørn; disse Egens Undersaatter gjorde ogsaa Nytte ved at forhindre Vinden i at bortføre Egeløvet og saaledes gøre Jorden fast og moragtig.

De gamle Egeskove kunde fremvise adskillige Kæmper, om hvis Tilstedeværelse der endnu gaar Frasagn. Omkring 1770 fældedes saaledes »Farriskongen« og »Farrisdronningen«, et Par mægtige Egetræer, der har staaet i det sydvestlige Hjørne af Ødis Sogn. Jægermester Krog, der var Bestyrer for de nordslesvigske Statsskove, fandt Stubbene i 1773, omgivet af Lyng. I en Folkevise staaer der:

De store Ege i Skoven staaer,
naar de udi Storm nedfalde,
da slaa de neder baade Hassel og Birk
og andre smaa Ymper med alle.

Det er et smukt poetisk Billede af Egeskoven og dens uundværlige Følgesvende.

De store Kæmper blandt Skovtræerne har spillet en mægtig Rolle i Folks Fantasi, og mange Fortællinger om dem har holdt sig op gennem Tiderne. Her er en Fortælling fra de vestlige Egne af Skoven:

Mellem Byerne Fjersted og Høm ligger Hedefloden Sønderskov, der før i Tiden var bevokset med Skov. En stor Eg stod midt i Heden, netop paa Skellet mellem de to Byer. Saa opstod der en Strid om, hvem af de to Byer den tilhørte. Man enedes endelig om, at hver By skulde stille med 4 af de stærkeste Mænd for at fælde Egen. De fire fra Fjersted stod paa den østlige Side, og de fra Høm paa den vestlige Side af Egen. Man begyndte nu samtidig med Fældningen. Da endelig Egen faldt mod Øst, var Striden afgjort til Fordel for Fjersted. Til Erindring blev af Træet forfærdiget et Bord, som Forældre gerne viser deres Børn, og samtidig fortæller de dem, hvor stærke Mænd deres Forfædre havde været, og hvilken Ære de havde bragt Byen. (Efter Müllenhoff).

Men Kampen gik videre paa Liv og Død mellem Skovtræerne. Egen fik to Fjender: Bøgen og Mennesket. Kampen mellem Eg og Bøg foregaar saaledes, at Bøgeopvæksten med Forkærlighed søger hen under Egene, hvor de finder baade Lys og Læ for Vinden; de skyder langæ Skud, og efter ca. 20 Aars Forløb begynder de paa Grund af det tidlige Løvspring at skygge for Egen. Det kan Egen, der er et udpræget Lystræ, ikke taale; de nederste Grene begynder efterhaanden at gaa ud, og den skyder nu til Vejrs, hvor den maa nøjes med en min-

dre Krone højt oppe; men den er dødsdømt og fører herefter kun en hensygnende Tilværelse, medens den unge Bøg udvikler sig videre paa Egens Bekostning. Endnu en Tid strækker den gamle Eg sine krogede Grene ligesom bønfoldende ud mod den sejrssikre Modstander.

Klimaet, der efterhaanden er blevet køligere, var ogsaa gunstigt for Bøgen, men til Skade for Egen, og endelig traadte Mennesket ind i Kampen og øvede Indflydelse paa Trævæksten.

Med de nye Redskaber huggede Jernalderens Mennesker løs paa Egene og ryddede store Strækninger for det begyndende Agerbrug.

Saaledes er Kampen ført gennem Tiderne, og Skoven har skiftet Karakter og Udseende, men langt ind i Middelalderen laa den stadig som et uigennemtrængeligt Øde og en uovervindelig Hindring for Færdselen, et Vildnis af Fyr, Eg og Bøg, af Hassel, Birk, Hvidtjørn og Kristtjørn; en Urskov i Ordets egentlige Betydning har den Kæmpeskov været. Ja, saa tæt var den — fortælles det — at en Rytter en Sommerdag ved Middagstid kunde ride i Skygge fra Rødding til Kalvslund Birke, og et Egern kunde tilbagelægge hele Vejen fra Lillebælt til Kalvslund uden at komme paa Jorden. Ned gennem Slægterne har Mindet levet om den store Farrisskov.

Skovens Dyreverden.

Den gamle Skov var et herligt Fristed for Dyrene, og mange Dyrearter, som vi nu kun kender fra andre Lande, havde deres Tilhold her.

Af Fugle nævnes saaledes ikke blot *Høg* og *Glente*, men ogsaa *Kongeørnen*, der indtil for 60-70 Aar siden fandtes i Højrupgaardsskov, *Ravnen*, der nu er en sjælden Fugl, lod sine hæse Skrig høre, ja der skal endog være fundet *sorte Storke*, og meget tyder paa, at ogsaa den højnordiske Fugl, *Tjuren*, levede her, i hvert Fald til omkring 1720.

Af Pattedyr var der selvfølgelig en Mængde *Ræve* og *Maarer*, men ogsaa sjældnere Dyr. I 1689 meddelte Præsten i Rødding, at en *Los* var blevet nedlagt under en Jagt i Langetved. Masser af *Vildsvin* rodede i Skovbunden efter Olden, og de søgte ud over Skovgrænsen ind paa Bøndernes Marker, hvor man saa dem i Kornet Gang paa Gang, ja en gammel Kone, der omkring 1850 døde i Skodborg, kunde fra sin Barndom i 1750-60erne mindes *Vildsvine*flokke i Halvhundredvis paa Markerne ved Skodborg. Bønderne maatte nøjes med at se til, naar disse Bæster ødelagde Sæden, de havde ingen Ret til at skyde dem.

Men det var dog særlig *Ulvne*, der var Beboernes Skræk. I strenge Vintre lød deres Tuden ildevarslende fra Skoven, der med sin tæt-

te Underskov afgav et ypperligt Skjul for dem. Naar Sulten plagede dem, søgte de i Flokkevis ud af Tykningen, huserede paa Markerne og gjorde Vejene usikre. Naar de var mange, gik de over til Angreb og ihjelrev Føl, Kræ, Svin og Lam. I Vinteren 1763 gik de endogsaa løs paa de Vejfarende — fortælles der — og man dræbte dem i Vaabenusene ved Landsbykirkerne, ja inde paa Gaderne i Kolding.

En Boelsmand skrev i sin Dagbog, at disse Dyr skulde være kommet ind i Landet med Polakkerne 1660. De skulde have brugt dem til at jage Svenskerne ud. At der fulgte Ulve i Krigens Spor er rimeligt nok, men de har sikkert været i Landet i Aarhundreder før den Tid.

Der fortælles om et Ægtepar fra Spandet, som havde været til Barselgilde i Gaansager, at de paa Hjemvejen blev angrebet af Ulve, der kom saa nær, at de sprang over Hammelstokken og vilde op i Vognen til dem.

Det var dengang ikke saa sjældent at se fangne Ulve hænge i Træerne til Skræk og Advarsel for ligesindede, ja en Mand, der dengang rejste gennem Jylland, fortæller, at han ofte saa Ulve hænge i Galger som Tyve, iført gammelt Tøj, og der blev de saa hængende, til de tørre Knogler drattede ned.

Omsider greb Regeringen ind, og der blev udsat Præmier for at dræbe Ulvene, fire Rigsdaler for en voksen Ulv og en Daler for en Unge. Da dette heller ikke hjalp stort, begyndte man i Christian den Femtes Tid at holde Klapjagter paa de glubende Dyr.

Folk fra hele Nordslesvig skulde møde op. Der siges, at henved 4000 Mand var forpligtet dertil. Disse Jagter gav dog ikke det ønskede Resultat, hvilket navnlig skyldtes, at Jagtbetjentene tillod sig at behandle Sønderjyderne som om de var sjællandske vornede, de sparede hverken paa Skældsord eller Pisk. Det vilde de sønderjydske Bønderkarle ikke finde sig i, de klagede til Jægermesteren og truede med at blive hjemme, og da det ikke hjalp, gjorde de Alvor af deres Trusel og udeblev.

Aar efter Aar kom der Tilsigelser til Jagten med Trusel om Bødestraf, hvis man udeblev, men det hjalp ikke. I Tiden mellem 1739 og 1759 udstedtes hele 4 Forordninger fra Regeringen angaaende Ulvejagten i Farrisskov, men de mødtes alle med passiv Modstand. Forordningen af 1759 var den strengeste; heri blev det paalagt hver Ejendom med Hartkorn at afgive »en jagtbar Karl med Vaaben«. Sognefogderne skulde møde og aflevere deres Folk samt føre Tilsyn med dem fra »Dagens Anbrækning til dens Undergang«. Men morsomt var det nu ikke for de tapre Jægere. Mødestedet var Langetved, og mange havde lang Vej at gaa, Folk fra Tønder og Højereggen hele 8 Mil, dvs. to Dages Vej hen og hjem, og saa maatte de endda slæbe

Fødevarer med sig. Der var heller ikke Udsigt til Natteleje, og da det tilmed var midt om Vinteren, kan man forstaa, at det ikke var nogen eftertragtet Bestilling. Bønderne udeblev da ogsaa i stort Tal, og da de i 1776 blev mulkterede, undskyldte de sig med, at de ikke havde hørt Klage blandt Folk over Ulvene.

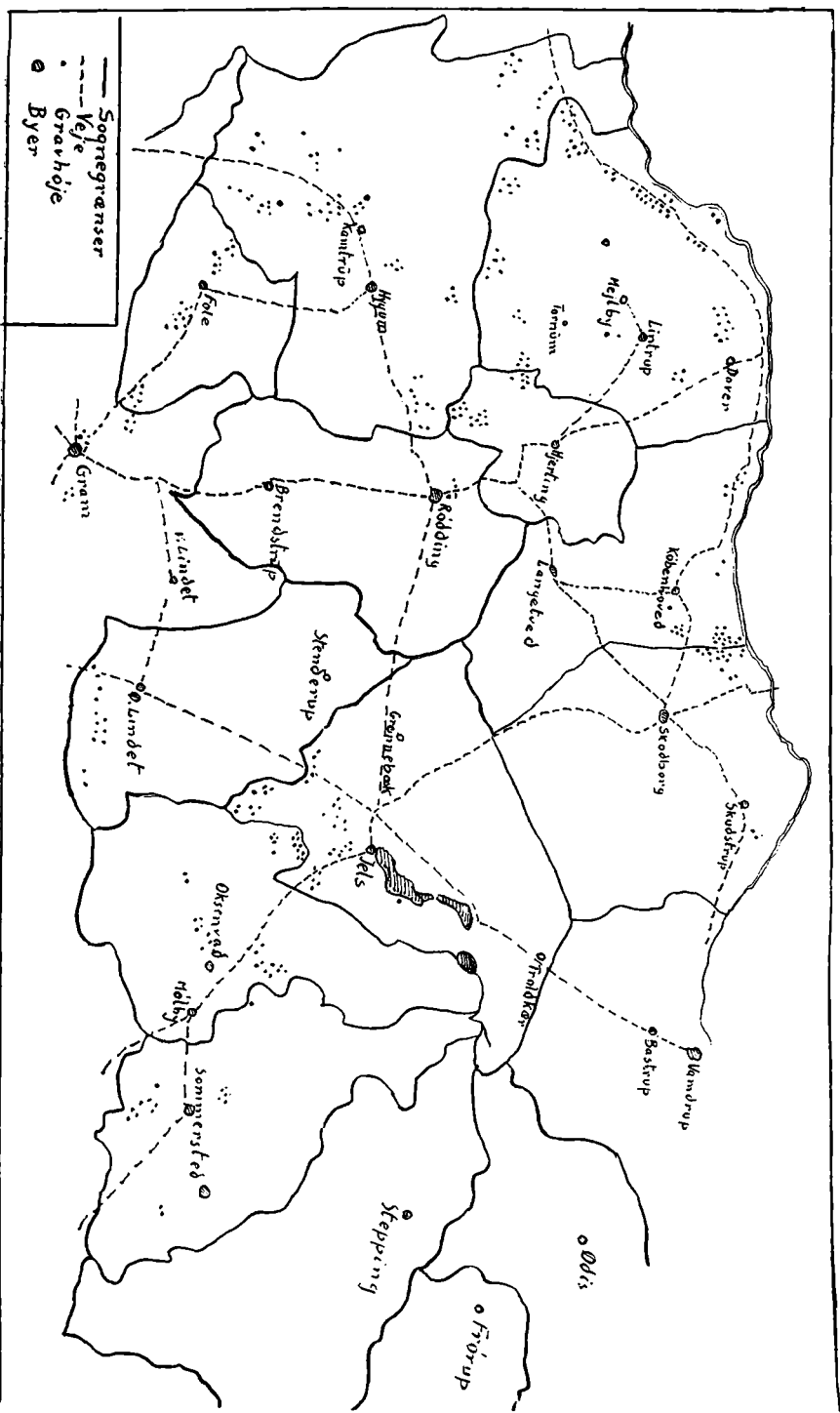
Paa den Tid var Jægermester F. F. von Krogh Jægermester over Haderslev Amt. Han fortæller, at da han tiltraadte Embedet, var der endnu mange Ulve, navnlig i den vestlige Del af Amtet. Han oplyser, at han fandt et stort Antal Jagtnet og Fælder til Brug ved deres Udryddelse, og at man i Aaret 1778 skød 12 store Ulve og uskadeliggjorde deres Unger. »En gammel Hunulv, som nylig havde faaet Hvalpe, indhentede og skød jeg ved hurtigt Ridt paa Hyrup Hede i Bevtoft Sogn; efter dette Aar har man ikke set til Ulve paa dette Sted,« slutter han sin Beretning.

Hermed blev saa de store Jagter indstillet, man havde efterhaanden faaet Ram paa Udyrene, og dette Kapitel af Farrisskovens Saga var endt. Men Mindet om Ulveplagen lever endnu rundt i Sognene, ikke blot i Form af Sagn, men ogsaa i en Mængde Stednavne rundt om. Her er et lille Udpluk. I Skodborg Sogn findes følgende Navne paa Jordstykker: Ulvegalge, Ulvegraveng, Ulveløkke, Ulvestrog (Navnet paa den gamle Kirkesti). I Langetved: Ulvemose, i Jels: Ulvehoved, i Østerlindet: Ulvegalge, i Røjbøl: Ulveeng, i Møjbøl: Ulvholm, i Skrydstrup: Uldal, Spandet: Ulvebæk, Ødis: Ulvegrav Mark, Stepping: Ulhøj Ager, Rødding: Ulvegalge, Ulvskær, Fole: Ulvekrog osv.

Den ældste Bebyggelse.

Vore Forfædre i Oldtiden var bange for Skoven. Det var ikke alene de blodtørstige vilde Dyr, som færdedes her, der indjog dem denne Skræk, men de havde tillige den Tro, at i Skoven havde overnaturlige Magter til Huse, og forgreb man sig paa deres Ejendom, saa vilde man blive udsat for disse Magters Vrede og Hævn. Derfor holdt man sig i ærbødig Afstand fra Skoven, og ingen turde efter Mørkets Frembrud betræde dens Enemærker. I Overensstemmelse hermed bosatte man sig mellem det aabne Land og Skoven.

Et tydeligt Bevis herpaa har man i Placeringen af de mange Gravhøje, der findes umiddelbart Syd for Kongeaaen. I Skodborg Sogns nordvestlige Hjørne ligger ca. 30 Høje, der staar i Forbindelse med de ca. 50 Høje i Skrave Sogn. Gaar man videre Vest paa i Lintrup Sogn, ses atter en Mængde Høje langs Kongeaaen; i hele Sognet er der ikke mindre end 150 Stykker. Ved Skærbæk Mølle i den sydlige Del af Sognet findes en ca. 100 Meter lang Langdysse, en saadan er ogsaa funden ved Skrave Kirke.

Disse Sognes sydlige Del, det store Skovomraade, er derimod ganske blottet for Gravhøje, hvorimod der i *Øster Lindet, Jels, Oksenvad, Sommersted* og *Jægerup* findes en Del Høje, men her i den sydlige Del; navnlig ses en stor Højsamling i Stursbøl Hegn. Sognene *Stepping, Frørup* og *Ødis* er ganske blottet for Høje. Heller ikke *Rødding* har mange at fremvise, men *Fole* og navnlig *Hygum* er rig paa Oldtidsmindesmærker. Her findes saaledes Øst for Harreby en af Sønderjyllands største Høje, der bærer Navnet Valdemarshøjen, og en anden Nord for Fæsted, kaldet Stavsehøj. Disse Minder fra Bronzealderen vidner om, at Skoven her har været forsvundet i mangfoldige Aar.

Fra disse ældgamle Bopladser Nord, Syd og Vest for Skoven rykkede man efterhaanden ind paa Livet af denne for at skaffe sig Bygningstømmer og Jord til Agerbrug. Ved Hjælp af Ilden og Øksen faldt Stammerne, og Skoven tyndedes langsomt ud.

Efterhaanden voksede smaa Nybygder op i Ryddene. *Rødding* er en af dem. Navnet kommer af det gammeldanske *ruth*, der betyder Rydning. Denne og andre Landsbyer stod kun ved Ridestier, der var afmærket med oprejste Sten, i Forbindelse med Omverdenen. Men den store Skov vedblev dog langt op i Tiden at være en uovervindelig Hindring for Færdselen.

Hærvejen.

Den ældste virkelige Færdselsaare var vel den gamle Hærvej, eller Oksevejen, som den kaldtes. Den passerede Skodborg Aa ved det kongelige Slot *Skodborghus*, og brød frem Syd paa gennem nogle Rydninger i Farrisskoven, gik derpaa over Jels og Oksenvad videre i sydøstlig Retning. Dens Udgangspunkt mod Nord var Viborg, og Endemaalet Syd paa Slesvig.

Paa denne Vej var der i den ældste Tid livlig Færdsel. Her saa man Studedriverne med deres store Flokke af Kvæg, der skulde til de kendte Handelspladser i Syden, Husum og Hamborg. Her trængte kæmpende Hære sig frem til de gamle Valpladser i Syd eller Nord, og her færdedes fredelige Pilgrimme paa Vej til det hellige Land. De var slet ikke saa glade for at skulle passere den store Skov, hvor Ugerningsmænd og vilde Dyr gjorde Færden usikker.

Men ved Slutningen af Middelalderen mistede den gamle Vej efterhaanden sin Betydning, idet de nye og opblomstrende Handelsbyer, Ribe og Kolding, der var forbundet ved en Tværvej, trak Færdselen til sig. Færdselen Nord fra ad Hærvejen bøjede nu ved Asbo mod Vest over Foldingbro til Ribe, og fra Jelling mod Øst ad Kolding til. Da Passagen saa ved Foldingbro i 1570 aabnedes for Udførsel

Fra Jels Voldsted.

af Heste og Hornkvæg, medens der ved Skodborghus krævedes Told af disse Dyr, saa forfaldt efterhaanden hele Strækningen gennem Skoven fra Skodborghus til Oksenvad, indtil den 200 Aar senere, i 1776, atter aabnedes for Færdsel som en af de nye »mindre alfare Veje«.

Medens Skodborghus Slot laa som en Vogter ved Vejen Nord for Skoven, anlagdes der Syd for denne en Borg ved Jels Sø. I Kong Valdemars Jordebog 1231 kaldes den Jarlsæ og opføres med en Afgift af 3 Mark Guld til Kongen. Det har, som Ordet antyder, været et Jarlesæde (Efterleddet -sæ betyder efter Bogen »Sønderjyske Stednavne« Sø). Den gamle Borg, der laa, hvor endnu »Jels Voldsted« findes som et storslaaet Minde, havde en udmærket Beliggenhed ved Søen, og man kunde herfra holde Øje med, hvad der foregik paa Hærvejen.

Efterhaanden aabnede der sig en bred Lysning langs Vejen fra Skodborg til Jels, og hvor Øksen havde begyndt, kunde Stormen rigtig faa Magt til sit ødelæggende Arbejde. Mange Træer væltede, særlig Naaletræer, og hvor de havde staaet, fremkom en lille Fordybning i Jorden med en Jordvold ved den ene Side, »Skovvælt« kaldte man dem. Hele den Del af Skoven, der laa Vest for Vejen, stod nu for Fald. Den var jo ogsaa mest udsat for Vestenstormens Magt og havde heller ikke saa god en Grobund.

Det meste af Skoven i Egnen mellem Skodborg og Lintrup maa sandsynligvis være forsvundet ret tidligt. Kun forkrøblede Rester mindede her om Fortidens mægtige Skov.

Bebyggelsen fortsættes.

I Aarene 1000 til 1200 opstod de saakaldte Torpbyer, dvs. Udflytterbyer. En Mand, efter hvem Byen ofte fik Navn, besluttede at flytte ud fra den gamle Landsby og blev Grundlægger af en ny. Den Slags Byer er der ca. 2000 af spredt over hele Landet. Deres Navne ender paa -rup, -strup, -drup, -trup, og de, der anlagdes i Farrisskovens Omraade, menes at være nogle af Sønderjyllands yngste Torper. Vi nævner nogle af dem: Brendstrup, Brøstrup, Gastrup, Stenderup, Terp, Bastrup, Skudstrup, Sottrup, Højrup, Tabdrup, Bramdrup, Drederup osv.

Flere af dem ligger tæt sammen og tyder paa et samlet Indhug i Skoven. Det samme gælder Møjbøl, Stursbøl, Røjbøl og Barsbøl. Endelsen -bøl er dannet af Ordet Bol eller Bosted. Disse Byer er særlig almindelige i Sønderjylland, de opstod omtrent samtidig med Torpbyerne eller snarere lidt senere.

Men den ældste Bebyggelse havde dog langt fra faaet Bugt med hele den mægtige Skov. Vidtstrakte Rester stod endnu tilbage gennem flere Aarhundreder. Egnen fra Langetved-Skodborg og Øst paa over Ødis og Højrup til Stepping, var Storskov til omkring 1700 og vedblev endnu i ca. 100 Aar derefter at være uden synderlig Bebyggelse.

Rundt om Skoven var der i Middelalderen blevet bygget store Herregaarde, Østerbygaard, Drederup, Fovslet, Tovskov, Brendøre, Taagerup m. fl. De ejedes af holstenske Adelslægter, der efterhaanden havde Jorden i Besiddelse. I 1580 skete imidlertid en Ændring i dette Forhold, idet Frederik den Anden udkøbte disse Adelslægter og omdannede Gaardene til kgl. Forpagtergaarde, de omboende Bønder blev saaledes kongelige Fæstebønder. Dette var dog ikke til Skade for Skoven, tværtimod havde Kongen til Hensigt at skabe et stort afrundet Jagtomraade, hvor han rigtig kunde faa Afløb for sin Jagtlyst. I de følgende Tider genlød de store Skove af Jægerhorn og Hundeglam, naar de kongelige Jagter gik ind. Fæstebønderne blev ved saadanne Lejligheder tilsagt til at sætte Snarer og Net for Vildtet, men de var sikkert ikke med, naar de høje Herskaber efter en saadan Dag samledes til et muntret Jagtgilde paa det kongelige Slot, Skodborghus.

Naar Kongen for mod Sønder
paa Jagt ved Kongeaa,
med Skodborg-Vejen Bønder
han fældte Hjort og Raa.
Men se, naar Jagten endte,
man fik en dygtig Rus,
man alle Fakler tændte
til Fest paa Skodborghus.

(S. Alkjær sig)

Det 17. Aarhundrede blev en ulykkelig Tid for Sønderjylland som for hele Danmark. Men Landet Sønden Aa mærkede det dog mest. Gang paa Gang kom fjendtlige Krigshære Syd fra og oversvømmede Landsdelen, først Wallenstein i 1625, dernæst Torstenson 1645 og Karl Gustav 1658, og endelig Polakkerne, der ellers skulde være vore Forbundsfæller. Fælles for dem alle var Hærgen og Plyndringer, Mord og Ugerninger. I særlig Grad gik det ud over dem, der boede ved Alfarvej, og man søgte ofte Skjul i Skovene. Farrisskovens Tykninger maa have været udmærket egnet til dette Formaal. Elise Bredsdorf har fortalt om en Familie fra Dalby, der paa Flugt for Polakkerne søgte ud i Skoven, hvor de boede i en Hule, indtil Faren var drevet over. Saadanne Hændelser var sikkert almindelige.

Men ogsaa for selve Skoven var det en ulykkelig Tid. Store Strækninger fældedes eller blev afbrændt af Fjenden, dels af Lyst til at ødelægge, dels for at sikre sig mod Anfald af den Tids Frihedskæmpere, der gjorde Fjenden al den Fortræd, de kunde. Mange mistede Livet. Saaledes fortælles om Præsterne i Skodborg og Rødding, Jørgen Tørning og Anders Pedersen, at de blev »ihjelslagen af de umenneskelige Polakker i Skoven ved Tornumgaard«.

Skoven ødelægges.

Paa mange Omraader var denne Periode en ond Tid for Skoven. Ikke blot Fjenden, men ogsaa den hjemmehørende Befolkning gjorde sit til at fuldbyrde Ødelæggelsen.

Man ryddede ikke længere for at faa mere Jord under Plov; fra Valdemarstiden til omkring 1700 udvidedes Landbrugsomraadet ikke, man var saa at sige gaaet i Staa i den Henseende. Men man huggede løs uden at bryde sig om at plante nyt til Erstatning. Det fældede Træ brugtes i og for sig til nyttige Formaal. Saaledes slugte *Ildstederne* en Masse Brænde, og meget brugtes til at bygge Huse af. I den store Skovegn byggedes de saakaldte *Bulhuse*, der helt igennem var af Træ, idet store Egestammer blev savet igennem ved Haandkraft paa langs og anvendt som Vægge, afstivet med lodrette Stolper. Flere Steder findes endnu Rester af saadanne Huse. Paa Langager i Skodborg Sogn ligger Rester af en Bullade, der bærer Aarstallet 1630, men i det store og hele er de forsvundet.

Rundt om Markerne brugtes *Risgærder*, og hertil anvendtes særlig unge Træer. At dette var i høj Grad skadeligt, er let at forstaa, Skoven blev paa den Maade skilt ved sit »unge Mandskab«.

En Del blev anvendt i *Hjemmeindustrien*; der lavedes Redskaber til Landbruget, Vognkæppe, Rive- og Skovleskafter osv. og *Træsko*.

Træskomageriet dreves af mange, der havde dette Haandværk som Bierhverv til det lille Landbrug.

Endelig forsvandt en Mængde Træ i Kulmilerne. De anlagdes i Skovens Udkant, idet man gravede Fordybninger i Jorden, hvor Træstykkerne stabledes op som en Kartoffelmile i stort Format. Naar den saa var dækket til med Jord, tændtes der Ild i Træet, men man maatte holde Vagt Dag og Nat, for at ikke Ilden skulde slaa ud og fortære Brændet. Naar dette var forkullet, sank Milen sammen, og Trækullet pilledes ud, læssedes paa Vogne, der bragte det til Haderslev eller Ribe.

Selvfølgelig var det fristende at tage selv, og *Skovtyveri* blev da ogsaa drevet i stor Stil. Man brugte dels maanelyse Nætter til den Bedrift, dels Søndag Formiddag. Træerne huggedes af i Mandshøjde, for at det ikke straks skulde opdages. Blev Gerningsmanden paa-grebet, vankede der en streng Straf. Der fortælles, at Beboerne fra Grønnebæk af og til hentede sig et Træ i Skodborg Skov. Det er maaske det, der har givet Anledning til det gamle Mundheld: Der er kun en ærlig Mand i Grønnebæk, og han har stjaalet en Ged.

Der var givet nøje Kegler for Strafudmaalingen, naar en Skovtyv blev dømt. I kgl. Forordning af 1737 hedder det, at den, der drister sig til i Kongens Skove at afhugge en stor frisk Eg, betaler til Straf 20 Rigsdaler, for en middelmaadig eller yngre Eg 10 Rdl., for en frisk Bøg 12 Rdl., for en Ask, El og Birk over et Kvarter tyk 6 Rdl., for hver mindre halvt saa meget, for hvert Læs afhuggede Grene eller Stave betales 3 Rdl., eller straffes med Halsjern eller en Maaned i Skubkarren. At tænde Ild i Skove, Heder eller Moser straffes med 10 Rdl. Det var strenge Straffe, ikke mindst i Betragtning af, hvad Penge var værd dengang.

Det, der mere end noget andet bidrog til Ødelæggelse af Skoven, var, at den brugtes som *Græsning* for Kreaturerne. I gamle Dage blev en Skov ikke vurderet efter det Ved, den kunde give, men efter, hvor meget Oldenfrugt, den bar. Olden, dvs. Frugten af Bøg og Eg, var *Svinenes* Føde. I Farrisskoven opgives Oldensvinenes Antal til 12000. Bønderne maatte selvfølgelig betale herfor til Kongen, som ejede Skoven. Man kaldte Afgiften Oldengæld, og den beløb sig til 4 Sk. pr. Svin.

Men det var ikke Svinene, der gjorde Skade, idet de jo ikke angriber Træerne. De gjorde maaske oven i Købet Nytte, baade ved at rode Agern og Bog ned i Skovjorden og ved at ødelægge Musehullerne. Derimod var *Geden* er meget skadeligt Dyr, idet den ødelægger alle de Grene, den kan naa, hvorfor det ogsaa i de gamle Landsbylove strengt forbydes at holde Geder. I Vedtægten for Skodborg Sogn

af 1750 hedder det saaledes: »Ingen Geder eller Bukke tillades her at være. men ganske af Byen at være afskaffet. Hvo herimod gør, skal bøde for hver Gang til Byen 1 Mark lybsk«.

Naar Foderet i det tidlige Foraar var opbrugt, dreves *Heste* og *Køer* til Skovs, og de gjorde sig til Gode ikke blot med Skovbundens Græs, men med Grene og Bark i stor Stil, hvilket havde til Følge, at Underskoven efterhaanden forsvandt, og Træerne forvandlede til forkrøblede Purrer. Ogsaa om disse Dyr ved Stednavnene at fortælle. Navne som Kogangen, Hestehave, Kalvevænge osv. træffes overalt i Sognene.

Efterhaanden som Trævæksten forsvandt, kom Lyngen listende, bredte sig i Lysningerne og fuldbyrdede mange Steder Ødelæggelsen.

Det blev nu mere og mere tydeligt, at Skoven gik sin Undergang i Møde, og saadan maatte det gaa, naar alle ryddede, men ingen plantede og værnede. »Hvor gamle Mænd kunde erindre, at der huggedes Vognkæppe, søges nu efter en Kæp«, siger Knud Aagaard i 1815. Samme Forfatter ender sin Beskrivelse af Skovene i Tørring Len saaledes: »Maatte de nærværende og kommende Slægter i meget andet, men ikke deri, ligne Fædrene, at de ilde behandle Skovene. Maatte de føle Lyst til saa vidt muligt at oprette Tabet.«

Skoven fredes.

Paa dette Tidspunkt var der allerede gjort nogle Forsøg paa at dæmme op for Ødelæggelsen.

I 1737 udstedtes en kgl. Forordning, der gik ud paa, at i en Skovegn skal hver Mandsperson før sit Bryllup »plante og bringe i tredie Blad 10 unge Ege eller 15 Bøgetræer og for hver, der mangler, betale 1 Rdl. for Ege, og 2 Mark lybsk for Bøge. Præster, som ikke iagttage dette, skal bøde 4 Rdl.«

Disse saakaldte *Brudgomskobler* ses hist og her i Skovene, men stort set betød det intet for Skovens Forbedring. Man kunde give Amtmanden Kaution imod, at det skulde ske »ved Lejlighed«, men denne Lejlighed kom aldrig for manges Vedkommende.

I Aarene 1775-1800 gennemførtes de store Landboreformer. Jorden, der før var drevet i Fællesskab, blev nu udskiftet mellem Bønderne, og mange flyttede fra de gamle Landsbyer ud paa deres egen Jord. Landskabet skiftede helt Udseende, og Danmark blev til det Land, vi nu kender, med »grønne Enge og med gyldne Agre«. Ogsaa Skovene blev delt, saa hver Gaard fik sin Skovstrimmel.

For at sætte en Stopper for den meningsløse og uheldige Udnyttelse og Ødelæggelse af Skoven, havde Regeringen i 1805 udstedt følgende Forordning, den saakaldte Fredskovordning:

1. Alt Fællesskab i Skoven skal ophæves.
2. Alle Skove skal fredes og indhegnes. Ingen Kreaturer, undtagen Svin, maa græsse deri. Ingen Høslet under Træerne maa foretages.
3. Ingen maa ved Køb af en Skov hugge i den de første 10 Aar.

Denne Forordning kom til at betyde overordentlig meget for Skoven, og selv om Skovarealet den følgende Tid yderligere blev formindsket, saa blev Skoven dog befriet for Kreaturgræsning, og de Arealer, der skulde bevares, blev fredet.

Befolkningens Antal, der siden o. 1300 ikke var vokset synderligt, tog nu stærkt til. Der skulde skaffes Beskæftigelse til flere Hænder, og Brød til flere Munde. Fra 1830erne begyndte Bønderne da at bortselge Stykker af deres Jord, særlig af Skovarealerne. De Nybyggere, der slog sig ned her, begyndte saa at sige paa bar Bund med et lerklinet, lyngtækt Hus paa en Rydning i Skoven eller i dens Udkant. De fældede Træerne og omdannede Skovjorden til Agerjord gennem et ihærdigt og slidsomt Arbejde i Aarevis. Som Bierhverv forarbejdedes saa Træet som før nævnt til Nyttgegenstande. Barken af de store Ege skrælledes af og sendtes til Garverierne.

Disse Smaahjem, af hvilke der opstod en Mængde, kæmpede i trange Kaar for Udkommet, men de lagde Grunden til den solide Landbostand, der nu bebor disse Egne. Paa de Strøg, hvor før den store Skov bredte sig, ses nu smukke Ejendomme og veldrevne Mar-

ker. De Skovrester, der endnu findes, værnes og vedligeholdes under kyndig Vejledning.

Og saa er Farrisskovens Saga til Ende. Hvor før Ulvenes Tuden hørtes i Vinternætterne, høres nu Togets Fløjten, og gode velholdte Veje forbinder Ejendomme og Byer, hvor i gammel Tid de smalle Ridestier bugtede sig gennem det vidtstrakte Øde.

Henvisninger

Chr. Vaupel: De danske Skove.	Sønderjydske Stednavne.
A. Oppermann: Skovfyr i Midt- og Vestjylland.	Sønderjyllands Historie ved Villh. la Cour, K. Fabricius m. fl. I. Bind.
Hugo Matthiesen: Hærvejen.	Daniel Bruun: Danmark, Land og Folk.
Mejborg: Nordiske Bøndergaarde.	A. Rhode: Fra Haderslev Amt.
Knud Aagaard: Fra Tørning Len.	Pontoppidan: Danske Atlas 1775.
Danckwerth: Neue Landesbeschreibung der zwei Herzogthümer, 1652.	Rosznechi: Polakkerne i Danmark.
Trap: De sønderjydske Landsdele.	O. Nielsen: Fra Malt Herred.
	J. N. Schmidt: Slesvig; Land og Folk.

MINDER FRA 1864

Ved † Andreas Lorenzen

Fra Oversø Sogn.

Gaardejer Peter Budach, Hornskov fortæller: Min Moder (født Lauer 1840) tjente i 1864 i Munkvolstrup hos en Mand, der hed Hermannsen. Den Dag, da Kampen ved Sankelmark stod paa, kunde de ikke alene høre, at der blev skudt med Kanoner, men de kunde ogsaa se Lysglimt i Luften for hver Gang, der blev skudt. Bonden, hvor Moder tjente, advarede sine Folk mod at opholde sig ved Vinduerne og at se ud ad dem, idet han sagde: »I maa hællere gaa fræ æ Vinner, faa di kaa læt skyer hær neer.« Skydningen kunde høres hele Dagen til Aften, og da der blev stille, var det, at de danske Soldater drog herfra. De tilsagde da Beboerne i Munkvolstrup at hjælpe til med at bjærge de Saarede, som blev bragt til Munkvolstrup hen paa Bøndergaardene, hvor der var lagt Halm i Pisselen. De laa her til den følgende Dag, da Jakob Plätner kom fra Flensborg med flere Køretøjer og hentede dem ind til Byen, hvor han havde indrettet Lazaret i Borgerforeningen.

Tyskerne fulgte bagefter de Danske, men ikke videre end til Bilskovkro, og lidt Nord herfor satte de Forposter ud. De første tyske Soldater drog først den næste Dags Morgen afsted fra Bilskov, og

kun langsomt fulgte andre tyske Tropper bagefter, da de vistnok var bange for at træffe paa danske Soldater igen.

Der var mange her, sagde min Moder, der sørgede, da de Danske var borte; andre var der, som jublede, da de første Østrigere drog ind i Munkvolstrup. Dog var denne Glæde kun stakket, thi mange var der blandt dem, der ikke kendte Forskel paa mit og dit; de rapsede for meget; især var det Sengeklæder, de var ude efter. Men da de rapsede for meget af den Slags, meldte Befolkningen det, og en Officer satte da en Stopper for det, og de fleste af Beboerne fik saa deres Sengeklæder tilbage igen.

Min Fader var med i Krigen i 1864, fortæller Budach. Han var Ungkarl den Gang, men var forlovet. Han gjorde Tilbagetoget fra Dannevirke med ved 12. Regiment. Paa Vejen nord paa holdt 12. Regiment Rast i 2 Timer ved Bilskov Kro, og da der ikke er langt herfra til Munkvolstrup, saa fik Fader Lov til at gaa derhen for at besøge sin Kæreste, som tjente der.

Da de to Timer var gaaet, og han vilde vende tilbage til sit Regiment, sagde Bonden til ham: »Bliv du her!« men Fader sagde nej til det, og hans Kæreste, som han senere hen blev gift med, sagde, at han skulde stille ved sit Regiment, og det gjorde han.

Fader gjorde hele Krigen med og tjente sin Konge tro, saa længe hans Konge og hans Fædreland havde Brug for ham, og det ikke alene under Krigen, men han forblev sin danske Konge, sit Land og sit Folk tro, indtil Fader lukkede sine Øjne for stedse.

Fra Vanderup Sogn.

En Meddeler fortæller: Farbroder var 1864 30 Aar gammel. Der boede den Gang en Mand her ved Jaruplund, der hed Bager; han døde et Par Dage før Træfningen i 1864 ved Sankelmark.

Et Par Dage efter Kampen ved Sankelmark skulde han begraves paa Oversø Kirkegaard. Vejene dertil var, da der laa en Mængde Sne, ufremkommelige, og de maatte køre Liget ind over Markerne, gennem Skoven omkring ved Sankelmark Sø, hvor Kampen mellem de danske og tyske Tropper havde staaet paa et Par Dage i Forvejen. I Skoven finder de da et Lig liggende paa den frosne og snedækkede Jord. Liget var nøgent, kun et Mærke havde det hængende i en Snor om Halsen. Det var en Soldat, en dansk Soldat, der var plyndret for alt. Det var en frivillig, Paulsen fra Aarhus.

Farbroder dækkede Liget til med Sne og Blade, og efter Begravelsen paa Oversø Kirkegaard gik han til Flensborg og fortalte Pastor

Graae om sit Fund i Sankelmark Skov. Pastor Graae sørgede saa for, at den døde danske Soldat blev hentet ind til Flensborg, hvor han sandsynligvis er bleven begravet paa den gamle Kirkegaard.

Jeg kan godt nok huske de Dage i Februar i 1854, siger den 84aarige Meddeler, der bor i Vanderup Sogn. Da kom der mange danske Soldater igennem her, da de gik tilbage fra Dannevirke. Der var da mange af Befolkningen, der sørgede over, at det gik saadan, men der var ingen, der festede, da Østrigerne og Preusserne kom til Vanderup.

Vor Præst, vi havde før og i 1864, var en god Mand; han var afholdt; men da Preusserne var kommen hertil, rejste han, alle vilde ellers gerne have beholdt ham her. Degnen, vi havde, var de ikke saa godt tilfreds med; ham var der ingen, der brød sig om at beholde, men han blev. Det var ikke, fordi han var dansk, at de vilde af med ham, tværtimod, men fordi han var en Vrangl, Tværdriver. Da han saa skulde til at lære Børnene Tysk, sagde han nej til det. Han sagde, at alle de, der boede her, kan dansk; jeg vil ikke lære dem Tysk, og han havde Ret. Degnen viste alligevel, at han var et Mandfolk. Følgen var, at Degnen blev afsat uden Pension. Han boede derefter endnu nogen Tid i Vanderup; saa fik han Kald i Øsby ved Haderslev. Mange andre end her fra Egnen besøgte Degnen flere Gange, da han boede i Øsby.

Det var saaledes i Vanderup Sogn før og efter 1864, at Folk her var mere for det danske end for det tyske.

To Dødsfald

Førstelærer H. C. Frydendahl, Krarup paa Fyn, døde den 2. Juli paa Ringe Sygehus i en Alder af 59 Aar. Efter at have taget Eksamen fra Gjedved Seminarium var han Lærer i Holsted og Ejby og kom i 1916 til Krarup. Han efterlader Hustru og 6 Børn. »Svendborg Avis« slutter sin Nekrolog: »I Dag vajer Flagene paa halv Stang over hele Krarup Sogn. Et betydeligt Menneske og en elsket Lærer er gaaet bort.«

Frydendahl var et betydeligt Menneske. Hans store Interesse for Hjemstavns historie gjorde, at han blev opmærksom paa »Sønderjydske Maanedsskrift« og startede et tilsvarende Maanedsskrift for Fyn, som han kaldte »Fynsk Hjemstavn«. Dette Tidsskrift bragte mange udmærkede historiske Afhandlinger, ogsaa Afhandlinger om fynsk Natur, og mange folkløstiske Samlinger. Det meste blev skrevet af Frydendahl selv, der var en dygtig, samvittighedsfuld og myreflittig Forsker. Desværre svigtede Fynboerne dette udmærkede Tidsskrift, saa Frydendahl til sidst maatte lade det gaa ind, efter at han havde ofret et meget stort Arbejde og vel ikke saa faa Penge paa det.

Var det denne meget store Skuffelse, der sled saa haardt paa hans Kræfter og saa tidligt ældede ham? Nu er han gaaet bort efter et langt Sygeleje. Vi vil i Ærbødighed og Taknemmelighed mindes vor Kollega, som vi gennem Aarene har haft Forbindelse med, og som i Breve og Samtaler har delt sine Glæder og Sorger med os.

Cl. E.

— — —

Vor gamle Medarbejder Hans Hansen Toft i Barsmark døde den 14. Juli, godt 87 Aar gammel.

»Hejmdal« skriver om ham:

»Hans Hansen Toft var en fremragende Hjemstavnsforsker. Faa kendte Løjt Lands og dets Slægters Historie som han. Gennem et langt Livs flittige Studier erhvervede han sig dette enestaaende Kendskab, hvorom hans værdifulde Artikler i Dagbladene vidnede.

Hans Hansen Toft tilhørte selv en af Løjt Lands gamle Slægter.

Han kunde følge sin Slægt tilbage til 1350, og han var stolt herover, men Slægtsbevidstheden var forbundet med en saa varm og inderlig Kærlighed til Hjemstavnen, at den gav ham Tilskyndelsen til et rigt og frugtbart hjemstavnshistorisk Forfatterskab.

I sin Ungdom udvandrede han til Amerika som saa mange andre unge fra Sognet og her fra Landsdelen. Men han kunde ikke overvinde sin stærke Hjemlængsel, den skønne bakkede Halvø drog ham. I 1901 vendte han derfor tilbage. Aaret efter blev han gift med *Christine Hohlmann* fra Skovby.

I en Aarrække drev de den gamle Slægtsgaard i Barsmark, som Hustruen havde arvet. I 1925 solgte de Ejendommen og købte den gamle Lærerbolig, der ligger saa smukt med en storslaet Udsigt over Fjord og Bakker. Her fik han nu rigtig Tid og Ro til at drive sine historiske Studier. Helt fra Ungdommens Dage havde han interesseret lyttet til, hvad Sognets Gamle kunde berette om svundne Tiders Mennesker og Skikke. Han skrev flittigt og omhyggeligt alt ned, men var for beskeden til at tænke paa at offentliggøre noget.

Først efter kraftig Tilskyndelse fra Præsterne Juhler og Hejselbjerg-Poulsen begyndte han at offentliggøre sin Viden om Løjt Land og dets Beboere. Det var velskrevne og interessante Beretninger, som blev læst med Glæde af alle, der interesserede sig for Hjemstavnen og dens Historie.

Ved hans Død nu vil man med Taknemmelighed mindes hans store og flittige Forskerarbejde, som har reddet meget værdifuldt Stof fra Forglemmelsen. Hans Hansen Toft var en god Søn af den Landsdel, han elskede. Hans Optegnelser vil være af stor Værdi for al fremtidig Forskning, og de burde engang samles i en Bog om Løjt Land. En saadan Bog vilde være det skønneste Minde over den nu afdøde Hjemstavnsforsker.

A/S

Niro Atomizer

Aurehøjvej 12

Helrup 6910

Hellerup

Niro Forstøvnings Tørrings Anlæg

Frederiksberg Husholdn.-Skole

Statsanerkendt

Hostrups Have 48-50¹

NØra 8603

E. Meyland-Smith

Træffes 10-15 . Forlang Program

Helge Jacobsen & Co.

Peder Skramsgade 17 . Palæ 7890

København K

Jagt og Fiskeri

Landsjagtforeningen af 1923

Vester Boulevard 45 . København

C. 15068

Dansk Angora Industri

ved E. Hessen-Schmidt

Lillerød

Telf. Allerød 226

Angora Garn

Færdige Model-Kjoler

Spangenberg & Madsen

Ingeniører

Vester Voldgade 111

Telf. 8025 . København

O. K. Kenvig

Maskinpaknings Fabrik

=

Ryesgade 19

København N

Telf. Nora 9862

Indbrudstyveriforsikrings-Aktieselskabet

DANMARK

Telf. 149

Roskilde

Aktieselskabet
Motorfabriken „Frederikshavn“

Reserveret
„B“

Haslev Gymnasium - *Kostskole*
for Drenge

Eksamensret til Mellemskole-, Real- og Studentereksamen.
Alle Oplysninger ved Henvendelse til
Peter Kæstel, Rektor. Haslev.

Støt dansk Industri

Læs
Dannevirke
Sønderjyllands ældste Blad

AKTIESELSKABET
SKARREHAGE MOLERVÆRK
Nykøbing Mors

Morsø Textilfabrik A/S
Telefon 575 (2 Linier)
Nykøbing M.

BRUUN & SØRENSEN A/S
Kgl. Hofleverandør
grundlagt 1893
INGENIØRFORRETNING
Varme - Sanitet - Gas - Vand - Elektricitet
AARHUS
Kannikegade 18
Tlf. Nr. 4362 - 4363 - 4364
KØBENHAVN
Niels Ebbesenvej 20
Tlf. C. 5036

HEJMDAL
Landsdelens Blad

Eriksen & Christensen

Aktieselskab

Korn og Foderstoffer

Esbjerg

J. N. Jepsens Boghandel

Tønder . Telf. 341

Stort Udvalg i saavel aktuel som
antikv. Litteratur om Sønderjyll.

Oscar Christensen

Kolonial en gros

Kolding — Varde — Haderslev — Aabenraa

Harald Bo Bojesen

Boghandel

A A B E N R A A

1/s J. JUNGET
Træbearbejdningmaskiner

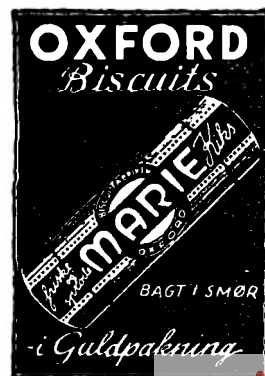
Telefon 36

HERNING

Adda

Korsetterne virker slankende,
siddet eminent og er beha-
gelige i Brug.

Køb dansk Arbejde!

Skive
Tømmerhandel A/S
Skive

Haderslev Amts aut. Destruktionsanstalt

Telefon Hammelev 32.

Selvdøde og syge Dyr afhentes overalt i Distriktet.

P. Juhl Nielsen

Entreprenør

Tlf. 213

Gl. Kirkevej 45 . Herning

KURANSTALTEM
Gl. Skovridergaard
V. STARCKE
OVERLÆGE
AABEN HELE AARET
SILKEBORG
FORLANG
PROSPEKT
TLF (514
515

ASMUS HANSEN

Kolonial- og Kortevarer
en gros
Haderslev

H. C. Hansen

Trikotagefabrik

Ikast

Telf. 21

Dyckjær & Christensen

Fiskeeksport
Ringkøbing

GRAM

KOLEANLÆG

Brødrene Gram A/s
Vojens

Carl J. Ulrich & Søn

Aktieselskab

Haslev - Telefon 600

HUSK VORE CISTERNER

»Phønix Model 33«, »Ideal 1935« og
»Phønix-Duplex« (dobbeltskylende).

Maskinfabriken Phønix Odense

A/S Sønderjydsk

Frøforsyning

Frøavl og Frøhandel.
AABENRAA

POUL KRØJGAARD

Trikotagefabrik

HERNING

Telf. 406

Poul Pedersen

Landsretssagfører
Vejle

Hans Jensens Eftf.

Trikotagefabrik

IKAST

Aktieselskabet

Skive Markfrøkontor

Frøavl - Frøhandel

Skive.

Telf. 94. 2 Lin.

DIPLOM-IS.

Haderslev Telef. 1160

Vejen Telef. 3

Marie Christensen

Hjemmebageri & Conditori
med Thesalon

Bispetovr - Aarhus
Telefon 1939 - 3222

Aktieselskabet

Dansk Galoche- og Gummifabrik

København

Køge

NAKSKOV
SKIBSVÆRFT
NAKSKOV DANMARK

De Forenede Teglværker ved Aarhus. Aktieselskab
Tlf. 644. Kontor: Parkallé 15, Aarhus. Tlf. 6444.
Facadesten, Tagsten, Radialsten, glass. Tagsten og Mursten

Paasch & Larsen, Petersen

Aktieselskab

HORSENS Telefoner: 207 — 807 — 808

Restaurant

Bryggergaarden - Odense

Byens bedste Spisested

Skal man til og fra

Sønderjylland

benytter man

Sydfynske Jernbaner

Pindstrup Mosebrug

SAVVÆRK & EMBALLAGEFABRIK

Telefon Pindstrup { 13
18

Aktieselskabet

Dampmøllen Victoria

Odense

Aktieselskabet

Tapetfabriken „FIONA“

FAABORG

Thisted

Uldspinderi & Tæppefabrik A/S

AKTIESELSKABET

NORDISKE KABEL- OG TRAADFABRIKER

KØBENHAVN F.

Sønderjydske
Tæppefabrik

A. R. KJÆRBY A/S
HØJER

Snoghøj Gymnastik-
højskole
Fredericia.

3 Maaneders Sommerskole.
5 — Vinterskole.
Skoleplan sendes.

Jørgine Abildgaard. Anna Krogh.

Frøcontoret

(for undersøgt Markfrø)

(Grundlagt 1887)

KOLDING

Leveringer under Statsfrøkon
trollens selvvirkende Kontrol
Antager Frøavlere

Hovedkontor:

Selskabets Ejendom

Vesterbro 18 . Aalborg

DANSK MASKINOPLAG ^A/_S

(Jørgen M. Hansen)

Aabenraa Telf. 2044

Midtjyllands Ægekspert

ved A. Tornvig-Jensen.

BRANDE Telefon 84 og 185
Brunkul købes og sælges.

„CIMBRIA“

Tømmerhandel A/S

Aabenraa

Træløst - Bygningsartikler
Støbegods

Tlf. 2006 - 2007 - 2008

IKAST SKAANERFABRIK

P. Chr. Mikkelsen

IKAST

A. Jepsen

Trikotagefabrik
Vestergade 43 — — Telf. 221
HERNING

Aktieselskabet

N. Raackmann - Papirvarefabrik
HORSENS

Louis Petersen

Rør- og Sanitetsforretning
Sønderborg
Telf. 2060 (fl. Led.)

Ståt de
sønderjydske Indsamlinger
„M.“

Sønderborg

Andelsmejeri

HORSENS HAVN

- ◆ *Mange moderne Stykgodskraner.*
- ◆ *7,00 m Vanddybde.*
- ◆ *Havnen kan besejles Dag og Nat.*
- ◆ *Store Arealer ved Kaj og Jernbanespor ledige til Udleje.*

Aktieselskabet

SIMON BRØND & CO

Barnevognsfabrik
Vejen

Åskov Møbelsnedkeri

pr. Vejen.
SØREN OLESEN

THOMAS JENSEN

TRIKOTAGEFABRIK

IKAST . TELF. 136

„UNION“
Korn- og Foderstofimport A/S
Aabenraa

Andelselskabet
De forenede Mejerier
Aarhus

Aktieselskabet
Vejele Textilfabrik

Engelsk-Dansk
Biscuits Fabrik A/S
Hejmdalsgade 35-37
København

Det kgl. octr. alm.
Brandassurance-
Compagni

Stiftet 1798

— tegner
alle Arter
af Skades-
forsikring

Hovedkontor

Højbroplads 10
København K
Tlf. Cent. 447

N. C. Kloster

Haderslev
Telf. 2210 - 2211

Carl M. Cohr's

Sølvvarefabriker

Aktieselskab
Fredericia

J. Langreuters Eftf.

Gl. Kongevej 3
København V.

Peter Jensen

OST

*en gros
Eksport*

Hestemøllestræde
København K.

CARLs

Fabriker ^A/_s

=

Havnsø
pr. Føllenslev